

“הראה לו דמות אביו בחלומו”*

פרופ' שרגא פישרמן

מספר פעמים, בתנ"ך או בחז"ל, אדם חווה מפגש עם אביו בעוד שמפגש זה אינו אפשרי מבחינה פיזית-טבעית. ניתן לטעון כי המפגש הוא ניסי ואכן התקיים בפועל, אך אנסה להציג אפשרות כי מפגש זה התקיים במוחו של האדם שנוקק לו. במאמר זה אתיחס לשלושה מקרים ואנסה לעמוד על המכנה המשותף שלהם.

יוסף

יוסף הנער מתלבט בשאלת זהותו¹. כבר נתבאר כי כאשר אביו שולח אותו לאחיו, אומר יוסף “הנני” (בראשית, ל”ז, י”ג). הנני היא מילת מפתח לשאלת הזהות העצמית². יוסף הנער טוען כי זהותו ברורה לו - הוא הבן של יעקב וזו זהותו. יעקב אינו מקבל תשובה זו כי יעקב יודע שיוסף חייב לגבש את זהותו שלו ומשימה זו אינה אפשרית כאשר יוסף נמצא בסמוך לו. יעקב יודע כי גיבוש זהותו של המתבגר חייבת להעשות במסגרת “קבוצת השווים” - האחים. יתכן וזו הסיבה ש”האיש” פוגש את יוסף, האיש שואלו “מה תבקש” והאיש הוא היוזם והמכוון. יתכן כי לפנינו התלבטות קשה של יוסף עם עצמו. מהד הוא יודע כי אביו שלחו ומאידך הוא חושב שזהותו ברורה לו. אכן תשובתו של יוסף: “את אחי אנכי מבקש” יכולה, אף היא, להתפרש באופן דומה - במישור הגלוי “את אחי”, במישור הפנימי והסמוי: “אנכי מבקש”.

לאחר המכירות מגיע יוסף לבית פוטיפר, שם עולה הוא לגדולה ושם: “...ויהי יוסף יפה תואר ויפה מראה” (שם, ל”ט, ו). רש”י מפרש “כיון שראה עצמו מושל התחיל אוכל ושותה ומסלסל בשערו...”. יוסף מתחיל להרגיש כי קבוצת השווים שלו הם המצרים והוא מתלבט מחדש בשאלת זהותו. יתכן כי בכך המשיך יוסף

* לענין דודי היקר ר' נפתלי הרצל בן יעקב שמיסר ז"ל, נלביע שושן פורים תשנ”ט.

1 ראה בהרחבה במאמרי ש' פישרמן, “יוסף הצדיק מחפש את זהותו” - טללי אורות ז' (תשנ”ז) בהוצאת מכללת אורות ישראל.

התנהגות קודמת שלו “זהו נעורו - אלא שהיה עושה מעשה נעורו... ומתקן בשעריו” (ב”ר פפ”ד).

בהמשך מנסה אשת פוטיפר לפתותו ויוסף מסרב. הטעם על המילה “וימאן” (שם, ח’) הוא שלשלת אשר יכול לבטא התלבטות, ספק וקושי נפשי. ואכן, כאשר בהמשך נאמר: “ויהי כהיום הזה ויבא הביתה לעשות מלאכתו...” (שם, שם, י”א) מביאה הגמרא במס’ סוטה שתי דעות: “רב ושמואל, חד אמר לעשות מלאכתו ממש וחד אמר לעשות צרכיו נכנס” (סוטה ל”ו ע”ב).

באופן ציורי יותר מתאר המדרש (תנחומא {ורשא} וישב, ט): “רבותינו חולקין בדבר. יש אומרים נכנס ובקש עצמו³ ולא מצא דכתיב “ואין איש”, ויש אומרים ‘לעשות מלאכתו’ מלאכה שעליו מן הבית. ור’ יהודה אומר אותו היום יום זבווחו של נילוס היה ויצאו כולם ונשתיירה היא והוא עימה בבית, ותתפסהו בבגדו ועלה עימה למטה ובקש עצמו ולא מצא שראה דמות דיוקנו של אביו. והפיל עצמו בקרקע ונעץ עשר אצבעותיו בקרקע...”. המדרש מתאר את ההתלבטות הגדולה של יוסף ויתכן שהוא אף קושר אותה להתלבטות יוסף בשאלת זהותו. לפי המדרש יוסף עלה עם אשת פוטיפר למיטה ודוקא ברגע הגורלי כל כך, דוקא בזמן שעמד להתפתות ואולי לנתק בכך עוד קשר עם זהותו היהודית התלבט. יוסף התלבט האם להיות עם אשת פוטיפר או לא ויוסף התלבט האם הוא נער מצרי המסלסל בשערותיו והשוהה עם אשת אדונו או שהוא נער עברי - בנו של יעקב. התלבטות זו מובעת במדרש ע”י “נראה אליו דמות אביו”.

לסיכום, דמות יעקב הנראית ליוסף יכולה לבטא את “הצד היעקבי” שבהתלבטות של יוסף⁴.

משה

“וירא ה’ כי סר לראות ויקרא אליו אלקים מתוך הסנה ויאמר משה משה ויאמר הנני” (שמות, ג, ד).

3 מענין שהמדרש משתמש במינוח “בקש עצמו” אולי כדי לרמוז שבגומרו לפני פיתוייה של אשת פוטיפר עומד יוסף בפני התמודדות בשאלת זהותו יותר משהוא עומד בפני פיתוי גופני בלבד.

4 יתכן וע”י כך ניתן להסביר גם את המדרש הבא: “וישא עיניו וירא את בנימן אחיו בן אימו - שמח בו שראה בו דמות דיוקנו של אביו” (תנחומא {ורשא} מקץ, י”). יתכן וניתן לטעון כי יוסף התלבט בראותו את בנימין. התלבטות יוסף היתה הן בקשר ליחסו לאחיו (ובפרט לבנימין) ובאופן עקיף, התלבטות ביחס לזהותו.

"ויאמר אנכי אלקי אביך' הדא הוא דכתיב: 'פתי יאמין לכל דבר' (משלי י"ד) אין פתי אלא נער,⁵ שכן מצינו בערביא שקורין לינוקא פתיא. דבר אחר: אין פתי אלא פיתוי... אמר ר' יהושע הכהן בר' נחמאי: בשעה שנגלה למשה טירון היה משה לנבואה. אמר הקב"ה אם נגלה אני עליו בקול גדול אני מבעתו, בקול קטון בוטר הוא על הנבואה. אמר הקב"ה: מה אעשה? נגלה עליו בקול של אביו עמרם. אמר משה: מה אבא מבקש? אמר לו הקב"ה" איני אביך אלא אלקי אביך, בפיתוי באתי שלא תתירא" (שמו"ר רבה {שנאן} פ"ג ד"ה ג').

ומהיכן הכיר משה את קולו של אביו? האם מאותם שלושה חדשים שגדל בביתו?! והרי הם היו מלידתו ועד תשעה חדשים מתחילת הריונה של אימו.

משה גדל בבית המלך המצרי. משה גדל הרחק ממשפחתו וברחוק פסיכולוגי מעמו. אעפ"כ משה יוצא לראות בסבלות אחיו. משה מציל היהודי מפני המצרי ויהודי אחר מפני תקיפתו של יהודי (ויתכן שמשם תמה איך יכול יהודי לתקוף יהודי).

משה בורח ממצרים (ואולי מהשפעות מצרים על זהותו), הוא מתרחק (שלא מרצונו) מאחיו ומגיע למדין. במדין הוא פוגש כהן גדול שלא הניח עבודה זרה שלא עבדה או הכירה,⁶ הוא נושא אישה מדינית ונולד לו בן.

משה גדל בבית מלך, אך לא הרגיש שייך לשם. משה יוצא לראות בשלום אחיו, אך ברח גם משם. משה אינו חש כבן מלך ואינו חש כחלק מהעבדים במצרים - האם הוא חש "שייך" לחיפושיו של יתרו?

יתרו מתלבט קשות בשאלות של זהות דתית. הוא אינו מרגיש שייך לעובדי האלילים המצרים (ואולי בעיקר אינו שייך לעבודת האליל - פרעה) ואינו שייך לעובדי האלילים "האוספים" אלילים לביתם בבחינת "אחוז בזה וגם מזה אל תנח ירך". הוא חש כי עליו להאמין בכח אחד המכוון את הכל, אך עדיין אינו יודע מה ומי הוא אותו הכח. משה גדל בביתו ונושא את פתו ויתכן שמשם מנהל איתו שיחות נפש ארוכות בנושאים אמוניים המטרידים אותו.

משה מתלבט הן בשאלות זהותו (מי הוא) והן בשאלות אמוניות (מי מעליו). בהתלבטויותיו יוצא הוא לרעות את הצאן.

אין כמו רעית הצאן והתחברות ל"אמא אדמה" כדי לאפשר התלבטות של

5 נער מקביל ליוסף "...והוא נער את בני בלחה ואת בני זלפה..." (בראשית, ל"ז ב') ומקביל לשמואל - ראה לעיל.

6 "לא הניח רעואל, זה יתרו, עבודת כוכבים בעולם שלא יחזיר עליה..." (קהלת רבה {וילנא} פ"ר ג').

האדם עם עצמו. משה צריך למצוא את עצמו בתוך עצמו ובעצמו (ללא עזרה של אחרים).

במצב זה רועה משה את צאן יתרו והוא מתודע לתופעה על-טבעית. כאשר הקב"ה נגלה אליו הוא שומע את קולו של אביו. יתכן וניתן, גם כאן, לפרש כי משה שומע "קול" פנימי הפונה אליו ונותן "רמז" לזהותו - "דע מאין באת..."⁷.

לסיכום, משה מתלבט בשאלת זהותו. התלבטותו של משה נוגעת הן לשאלת זהות האני שלו ובפרט לשאלת זהותו האמונית. כאשר התלבטות זו מגיעה לשיאה הוא מוצא בתוכו זיק של כיוון לפתרון ע"י "קולו של אביו".

כמה סמלי ש"קולו של אביו" מופיע דוקא כאשר הקב"ה בוחר להתגלות אליו - "אנכי אלקי אביך" ולצוות עליו להוציא את עמו (עמו של הקב"ה, אך גם עמו של משה) ממצרים.

קולו של אביו יכול להיות הצד "העמרמי" של משה.

שמואל

שמואל מובא אל עלי כשנגמל מאימו. שמואל הלוי גדל בבית עלי הכהן "קבוצת השוים" שלו אמורים להיות בני עלי. את אימו הביולוגית רואה שמואל רק כאשר היא עולה לרגל ומביאה לו מעיל קטן.

7 יתכן וניתן לקשר לכאן את המדרש בילקוט שמעוני (ילק"ש שמות, רמז, קעג)... זאת המטה הזו תקח בדרך המטה שנברא בין השמשות נמסר לאדם הראשון בגן עדן ואדם מסרו לחנוך וחנוך מסרו לשם ושם מסרו לאברהם ואברהם מסרו ליצחק ויצחק מסרו ליעקב ויעקב הוליכו למצרים ומצרים ליוסף. וכשמת יוסף נטלטל כל ביתו וניתן בפלטיין של פרעה. והיה יתרו אחד מחרטומי מצרים וראה את המטה ותמד אותו בליבו ולקחו ונטעו בתוך גן שלו ולא היה יכול לקרב אליו עד שבא משה לארץ מדין ונכנס לתוך גן ביתו וראה את המטה וקרא את האותיות אשר עליו ושלח ידו ולקחו. וראה יתרו ואמר זה הוא האיש שהוא עתיד לגאול את ישראל... במדרש זה רעיונות רבים, חלקם סתומים ודורשים ביאור כיון שאין אנו עוסקים בביאור המדרש "אשאב" ממנו רק מס' נקודות המאירות לדיונינו.

במדרש מובעת המשכיות של הדורות (בוזית ההתפתחות החיובית) החל מאדם הראשון בגן עדן ועד משה. אותה המשכיות שמשעה שנגלתה למשה פתר הוא את שאלת זהותו. נטיעת המטה ע"י יתרו מסמלת אולי את ההתלבטות של יתרו בשאלות האמוניות שלו. יתרו החש שעבודת האלילים הנוהגת בקרב אנשיו (במצרים ואולי אף אח"כ במדין) אינה התשובה לשאלות האמוניות שלו. הוא לוקח את המטה מתוך תחושה שאולי המטה הוא הפתרון לשאלות אלו. יתרו נוטע את המטה כדי לבטא את הצמיחה ואולי גם את השמירה. אין זו אמונה דוממת וקפואה, זו אמונה צומחת הממתינה לגואל שינהיג בעזרתה את העם. המטה ממתין למשה שיקחהו, יעשה עימו את האותות ויטול חלק בגאולת ישראל.

שמואל מתחנך אצל עלי מתגורר ליד ארון הברית והוא רואה את מעשיהם הרעים של בני עלי המנצלים את מוצאם ומעמדם לתועלתם האישית.

התנ"ך מכנה את תפקידו של שמואל במס' כינויים:

"והנער היה משרת את ה' את פני עלי הכהן" (שמו"א ב' י"א)

"ושמואל משרת את פני ה' נער חגור אפוד בד" (שם, שם, י"ה)⁶

"והנער שמואל משרת את ה' לפני עלי..." (שם, ג' א').

ניתן לראות הדרגה במושאים "את ה' את פני עלי", "את פני ה'", "את ה'". שמואל ממקד את שליחותו ותפקידו ממשלת את ה' ואת עלי עד למשרת את ה'.

ניתן לדמיין את מצבו הזהותו של שמואל. שמואל יודע כי אימו הקדישה אותו לה'. הוא בודאי יודע שהיא לא זנחה אותו, אך מגיל צעיר הוא אינו גדל במשפחתו הביולוגית. שמואל גדל אצל כהן בעל שיעור קומה גדול ביותר המודע, בשלב מאוחר של חייו, להתנהגות לא מקובלת של בניו הביולוגיים. שמואל אינו מתנתק לחלוטין מאימו שכן היא באה לבקר אותו לעיתים רחוקות. הוא אינו יכול להיות כהן בשל מוצאו המשפחתי (בניגוד לבני עלי) ולכן הוא אינו מאמין שיוכל להמשיך את עלי. הוא אינו כהן ואינו חקלאי, הוא אינו בנו של עלי (מבחינה ביולוגית) ואינו בנו של אלקנה (מבחינה חינוכית). הוא אינו האח של בני עלי (הן מבחינה ביולוגית והן מבחינה חינוכית-שיוכית) והוא אינו האח של בני פנינה (אחיו הביולוגיים). במצב זה של בלבול זהות נמצא שמואל כאשר הוא שוכב "בהיכל ה'" וה' מתגלה אליו.

"- ויקרא ה' אל שמואל ויאמר הנני,

- וירץ אל עלי ויאמר הנני כי קראת לי, ויאמר לא קראתי, שוב שכב...

- ויסף ה' קרא עוד שמואל, ויקם שמואל וילך אל עלי ויאמר הנני כי קראת לי, ויאמר לא קראתי בני, שוב שכב...

- ויסף ה' קרא שמואל בשלישית, ויקם וילך אל עלי ויאמר הנני כי קראת לי,

8 יתכן שאפוד הבר שהיה שמואל חגור מהווה רקע למעיל הקטן שעשתה לו אימו. יתכן ששמואל הלוי לובש אפוד בר המבטא, באופן סמלי, את כמיהתו לכהונה ובפרט כאשר הוא רואה את בני עלי הכהנים ואת מעשיהם. אולי ניתן לקשור לכאן גם את המעיל הקטן שאימו היתה מביאה לו בכל שנה. המעיל יכול להיות "אנטי תיזה" לאפוד. חנה רומזת לשמואל אתה אינך כהן! אתה בני !!! גם אם הקדשתי אותך לה' וגם אם אתה גדל בבית עלי הכהן אתה עדין בני. בסופו של דבר הפך האפוד למעיל קטן והמעיל הקטן הפך למעיל שהיה תעורת הזהות של שמואל - " ויאמר לה מה תארו, ותאמר איש זקן עולה והוא עוטה מעיל, וידע שאול כי שמואל הוא..." (שמו"א, כ"ח ו"ד). שאול מזהה את שמואל עפ"י המעיל.

ויבן עלי כי ה' קורא לנער

- ויאמר עלי לשמואל לך שכב והיה אם יקרא אליך ואמרת דבר ה' כי שומע עבדך וילך שמואל וישכב במקומו

- ויבא ה' ויתיצב ויקרא בפעם בפעם שמואל שמואל, ויאמר שמואל דבר כי שומע עבדך" (שם, ג' ד-ה).

ה' קורא לשמואל החושב כי עלי קורא לו. שלוש פעמים חושב שמואל כי עלי (האב החינוכי שלו) קורא לו ושלוש פעמים הוא משתמש במילה "הנני".

שמואל המתלבט בשאלת זהותו עונה (בטעות) לעלי "הנני" - הנה אני, הנה האני שלי. שמואל המתלבט שומע קול שהוא חושב שהוא קולו של עלי, לקול זה מגיב שמואל באמרו - הנה אני. ברם, לא היה זה קולו של אביו, היה זה קול ה' שטרם נגלה עד אז לשמואל. כאשר עלי מבין שזה קול ה' הוא מכון אותו לענות "דבר כי שומע עבדך" - הוא אומר לו זהותך אינה משרת של עלי, זהותך אינה הבן של אלקנה, זהותך אינה הבן המאומץ של עלי, זהותך היא "עבדך" - עבד ה'.

מעניין כי עלי עונה לשמואל בתחילה ללא כינוי כלשהו ("שוב שכב"), אח"כ הוא מכנה אותו בני ("לא קראתי בני שוב שכב") ורק אח"כ הוא משתמש בכינוי "עבדך", א"כ באופן עקיף. יתכן וניתן לראות כאן רמז להדרגה שבה רואה עלי את זהותו של שמואל ממשלת את ה' ואתו, דרך בן אשר ימשיך, אולי, את דרכו (בניגוד לבניו הביולוגיים) ועד ההכרה כי שמואל הוא עבד ה'.

למחרת בבוקר קורא עלי לשמואל "ויקרא עלי את שמואל ויאמר שמואל בני, ויאמר הנני" (שם, שם, ט"ז). לקריאת עלי "בני" עונה כעת שמואל "הנני". שונה היא הקריאה "בני" הבאה לאחר ההתגלות לקריאת "בני" בפעם הקודמת ושונה היא תשובת "הנני" לתשובת "הנני" הקודמת.

עתה יודע עלי כי נבואת ה' "והקימתי לי כהן נאמן כאשר בלבבי ובנפשי יעשה ובניתיו לו בית נאמן והתהלך לפני משיחי כל הימים" מתקיימת בשמואל. עתה מבין גם שמואל את תפקידו ומגבש את זהותו.

שמואל מצליח ליצור את האינטגרציה בין בנם של חנה ואלקנה לבין הבן של עלי, בין האח של בני פנינה לבין האח של בני עלי, בין הנער והמשרת לבין עבד ה', בין היותו לזו לבין היותו ממשיכו של עלי, בין לבוש אפוד בד ומעיל קטן לבין לבוש המעיל.

האינטגרציה המורכבת הזו היא זהותו של מי שנבחר למשוך את מלכי ישראל, לחנכם, וליסד את המלוכה בישראל.

לסיכום: שמואל מתלבט בשאלת זהותו, ה' נגלה אליו, אך הוא חושב שזה קולו של עלי (אביו המאמץ), התגלות זו פותרת את שאלת זהותו.

ניתן להשוות בין שלושת ההתגלויות שתוארו לעיל עפ"י הטבלה:

	ציון הגיל	חסר אבהי	התלבטות	הנני	התגלות	בגד	פתרון
יוסף	בן שבע עשרה נער	+	+	הנני - בשליחות יעקב	בשליחות אביו בחלומו	כתונת פסים "יפה תואר ויפה מראה" לבוש מלכות	"אני יוסף העור אבי חי"
משה	נער	+	+	"משה משה ויאמר הנני"	נגלה אליו בקולו של אביו	—	—
שמואל	נער	+	+	"ויאמר הנני"	"הנני כי קראת לי"	אפור בר מעיל קטן "והוא עוטה מעיל"	"דבר כי שומע עבדך"

בשלוש הפעמים חש המתלבט כי הוא רואה או שומע את אביו (הביולוגי או החינוכי), בשלוש הפעמים היה חסך אבהי בחינוכו של המתבגר ובשלוש הפעמים חוויה זו משפיעה עליו ומסייעת לו לגבש את זהותו.

האם קשורה דמות או קול האב לחסך האבהי של המתבגר?!

האם חוויה זו נובעת ממעמקי אישיותו או שהיא חיצונית לו ומסייעתו?

האם ניתן להבין כי כאשר מתבגר או בוגר "רואה דמות אביו" ובפרט כאשר דמות זו חסרה לו (פיזית או/ו נפשית) הרי הוא שומע ל"קול פנימי" שבתוכו המסייע לו בהחלטתו?!